

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА

Правові горизонти

Legal horizons

ВИПУСК 10 (23)

Суми – 2018

**SECTION 8
JUDICIARY; LAW ENFORCEMENT AGENCIES;
PROSECUTOR AND LEGAL OFFICE**

**СЕКЦІЯ 8
СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА Й АДВОКАТУРА**

DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2018.i10.p78>

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СУДОВОГО ПРЕЦЕДЕНТУ

*Жерьобкіна Євгенія Анатоліївна,
аспірант кафедри адміністративного, господарського права
та фінансово-економічної безпеки
Навчально-науковий інститут права,
Сумський державний університет*

Обраний євроінтеграційний характер розвитку України та процес адаптації українського законодавства до стандартів ЄС створює передумови більш глибокого вивчення європейських традицій правотворення та запозичення позитивного зарубіжного досвіду з даного питання. Однією із нагальних потреб сучасності для нашої держави визначена необхідність проведення судової та правової реформ, процес реалізації яких розпочався після проголошення незалежності та триває до сьогодні.

Найбільшого поширення судовий прецедент отримав в країнах з англо-американською системою права. Більшість вітчизняних дослідників досліджуючи проблеми застосування в українському законодавстві судового прецедента та питання співвідношення положень чинних нормативно-правових актів, доводять необхідність законодавчого закріплення судового прецеденту як офіційного джерела права в державі. Тим не менш, в Україні він офіційно не визнається джерелом права.

В даній роботі визначено співвідношення категорій юридичного та судового прецеденту та визначено види існування прецеденту. Проаналізовано сутність, ознаки та види судового прецеденту.

Вивчаючи судовий прецедент, його місце в правовій системі України та можливість запровадження його як офіційного джерела права, звернувся до витоків даної доктрини, котрі заклали базис становлення та функціонування прецедентного права в світі. Окреслили, що прецедент у класичному англійському розумінні має чітко встановлене та усталене правило. Досліджено складові судового прецеденту, котрі виділяються в межах даної доктрини.

Враховуючи все вище викладене, вважаємо, що з метою утворення та становлення прогресивних тенденцій у законодавстві України, з урахуванням її євроінтеграційного характеру розвитку, проблематика визначення місця судового прецеденту у вітчизняній правовій системі набуває все більшої актуальності та потребує комплексного вивчення й аналізу.

На підставі результатів наукових досліджень вітчизняних дослідників нами була зроблена узагальнена класифікація судового прецеденту із чітким визначенням критеріїв для класифікації та видів такого прецеденту. Тому на нашу думку в умовах євроінтеграції, для вітчизняної правової системи застосування судового прецеденту як джерела права не є неможливим, а дослідження цієї проблеми є актуальним для вітчизняної юридичної науки.

Ключові слова: юридичний прецедент, судовий прецедент, класична англійська доктрина, види судового прецеденту.

Zherbykina Ye.A. Judicial precedent in the legal system of Ukraine and classical English doctrine. Theoretical foundations of the judicial precedent. The chosen European integrational nature of Ukraine's development and the process of adaptation of Ukrainian legislation to the EU standards creates the preconditions for a more in-depth study of the European traditions of law-making and the borrowing of a positive foreign experience on this issue. One of the urgent needs of our time is the need for judicial and legal reforms, the process of which started after the proclamation of independence and continues to this day.

The most widespread judicial precedent was obtained in countries with the Anglo-American system of law. Most domestic researchers investigating the problems of applying in the Ukrainian legislation of the judicial precedent and the issue of the correlation of the provisions of the current normative legal acts, prove the need for legislative consolidation of the judicial precedent as the official source of law in the state. Nevertheless, in Ukraine it is not officially recognized as a source of law.

In this paper, the relation between the categories of legal and judicial precedent and the types of existence of a precedent are determined. The essence, features and types of judicial precedent are analyzed.

Studying the judicial precedent, his place in the legal system of Ukraine and the possibility of introducing him as an official source of law, I will turn to the origins of this doctrine, which laid the basis for the establishment and functioning of case law in the world. They outlined that the precedent in the classical English sense has a well-established and established rule. The components of the judicial precedent, which are allocated within the limits of this doctrine, are investigated.

Taking into account all of the above, we believe that in order to create and develop progressive tendencies in the legislation of Ukraine, taking into account its Eurointegration character of development, the problem of determining the place of the judicial precedent in the domestic legal system becomes more and more relevant and requires comprehensive study and analysis.

Based on the results of scientific research by domestic researchers, we have made a general classification of the judicial precedent with a clear definition of criteria for classification and types of such a precedent. Therefore, in our opinion, in the conditions of European integration, for the domestic legal system, the use of a judicial precedent as a source of law is not impossible, and the study of this problem is relevant for domestic legal science.

Key words: legal precedent, judicial precedent, classical English doctrine, types of judicial precedent.

Обраний євроінтеграційний характер розвитку України та процес адаптації українського законодавства до стандартів ЄС створює передумови більш глибокого вивчення європейських традицій правотворення та запозичення позитивного зарубіжного досвіду з даного питання. Однією із нагальних потреб сучасності для нашої держави визначена необхідність проведення судової та правової реформ, процес реалізації яких розпочався після проголошення незалежності та триває до сьогодні.

Останнім часом більш вагомим значення в розвитку українського суспільства набуває судова гілка влади та проблема участі судів у процесі формування дієвої правової системи України й ефективності її правового регулювання. Історично склалося, що джерелами та витокami сучасної вітчизняної правової системи є правова система колишнього Радянського Союзу, яка суттєво

відрізняється від правових систем європейських держав. Тому для нашої країни є надзвичайно важливим вивчення інструментів правового регулювання, котрі не використовувалися радянською правовою системою, а функціонування яких є характерним для багатьох країн світу. На нашу думку, одним із таких інструментів є судовий прецедент, вивчення теоретичних основ якого є актуальним в сучасних умовах становлення вітчизняного законодавства та формування нової системи судоустрою України, особливо в контексті Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 р. №1402-VIII. Необхідність дослідження саме теоретичних основ судового прецеденту визначена потребами науки та теорії, котрі розробляють фундаментальні основи для вдосконалення правової системи держави.[6]

Найбільшого поширення судовий прецедент отримав в країнах з англо-американською

системою права. Однак, сам термін «судовий прецедент» походить від латинської мови, має неоднозначний характер і набуває різного значення у різних правових системах. [12] Більшість вітчизняних дослідників досліджуючи проблеми застосування в українському законодавстві судового прецедента та питання співвідношення положень чинних нормативно-правових актів, доводять необхідність законодавчого закріплення судового прецеденту як офіційного джерела права в державі. Тим не менш, в Україні він офіційно не визнається джерелом права.[21] При цьому, враховуючи фактичну неможливість діючих законодавчих актів врегулювати економічні, правові, політичні, соціальні сфери суспільного життя та виникаючих відносин, судовий прецедент, що створюється вищими судовими органами, сьогодні міг би допомогти уникнути певних прогалин. [12]

В. Н. Хропанюк та А. А. Марченко наголошують, що за своєю природою судовий прецедент у відповідності до англійської класичної правової доктрини є різновидом юридичного прецеденту, котрий виступає у вигляді рішення органу державної влади, ціль прийняття якого є формування прикладу та взірця для подальшого розгляду та вирішення аналогічних справ. [12,20]

Тобто прийняте відповідним органом рішення адміністративного чи судового характеру, яке набрало законної сили, отримує юридичну силу правової норми для подальшого застосування іншими адміністративними чи судовими органами по аналогічним справам. Юридичний прецедент може існувати в двох видах: адміністративному (рішення адміністративно-виконавчого органу державної влади) та судовому (рішення суду). Ознаки видів юридичного прецеденту наведені в таблиці 1.

Юридичний прецедент	
Адміністративний прецедент	Судовий прецедент
Рішення адміністративно-виконавчого органу державної влади, який використовується як зразок для подальшого розгляду аналогічної категорії справ	Рішення, прийняте вищим судовим органом з конкретної справи та виступає обов'язковим для інших судів при розгляді аналогічної категорії справ.

Таблиця 1. Види юридичного прецеденту.

Джерело: складено автором.

Базовою категорією судового прецеденту виступає «прецедент», визначення якого відповідно до Оксфордського словника є приклад або справа, котрі приймаються або можуть бути прийнятими в якості зразка чи прикладу для

наступних справ, або за допомогою якого може бути надано підтвердження або ж пояснення конкретного аналогічного акту чи обставини. [7] Великий енциклопедичний юридичний словник закріплює визначення поняття «прецедент» як поведінка у ситуації, котра розглядається як зразок для подібних ситуацій та аналогічних умов. [2] Вивчаючи проблематику визначення змісту поняття прецеденту, деякі науковці у своїх дослідженнях звертаються до визначення, наданого в Енциклопедії американського права, у відповідності до якої прецедент – це судові рішення, яке цитується як приклад чи аналогія для вирішення подібних питань права в більш пізніх справах.[12, 24]

Незважаючи на відсутність єдиного погляду на зміст поняття прецеденту (прецедент може розглядатися і як судові рішення, і як модель поведінки, і як приклад тощо), сутність даної категорії є сталою. Традиційно науковці її зводять до того, що подібні справи мають вирішуватися однаково, на підставі раніше прийнятого рішення суду. Однак, з такої доктрини випливають питання подібності та його ступеню, тому що даний критерій має досить відносний характер. Проблема полягає у тому, що дійсно тотожних справ з тотожними істотними обставинами та фактами майже не існує. Традиційно наявні певні розбіжності, які в подальшому мають змогу вплинути на фактичне вирішення справи. Таким чином, для прецеденту найголовнішим виступає не тотожне вирішення справи в цілому, а лише відповідного питання права, котре є істотним для винесення рішення по суті.[6]

Враховуючи це, ми можемо стверджувати, що нормативний характер прецеденту полягає у застосуванні судом чи іншим уповноваженим органом правової норми через створення нового правила або ж через доповнення чи інтерпретацію норми права, що вже існує. В доповнення цього твердження, Б. І.Квятковська до основної особливості прецеденту відносить те, що він після завершення виконання рішення та закінчення виконавчого провадження, може і має бути застосованим необмежену кількість разів до відповідних ситуацій та кола осіб протягом необмеженого проміжку часу. [6]

Враховуючи те, що судовий прецедент є різновидом юридичного прецеденту, тому визначені вище риси притаманні і йому, однак дослідження теоретичних основ судового прецеденту є більш проблемним. Складність дослідження сутності даної категорії полягає в тому, що в правовій науці не існує єдиного теоретичного визначення поняття «судовий прецедент» та розуміння його сутності. Дана

обставина створила передумови для численних наукових дискусій. Однак базове сприйняття та дослідження судового прецеденту як джерела права є однозначним.

Так, Н. А. Гураленко у своєму дисертаційному дослідженні «Судовий прецедент в системі джерел права: філософсько-правовий аспект» ототожнює судовий прецедент з результатом правотворчої діяльності одного з вищих судів держави, який сформований на попередньому досвіді пізнання за допомогою раціонально-інтуїтивного стилю юридичного мислення та містить у своєму змісті обов'язкове право положення, яке конкретизує, доповнює чи змінює нормативне регулювання відповідних суспільних відносин і слугує підставою для подальшої право реалізаційної діяльності.[4]

Т. М. Анакіна стверджує, що судовий прецедент можна визначити як рішення суду по конкретній справі, яке має обов'язків характер під час вирішення наступної справи, що стосується аналогічних або близьких обставин справи, і завдяки своїй визначальній важливості спрямоване на забезпечення цілісності, узгодженості й наступності правової системи країни.[1]

Як порядок мотивації в судовому рішенні в конкретній справі, що береться за основу під час вирішення інших аналогічних справ, обставин яких будуть подібними за всіма основними параметрами визначає судовий прецедент С. В. Шевчук.[18]

Актом правотворчості у вигляді закріпленого в судовому звіті рішення одного з вищих судів по конкретній справі, правовий принцип вирішення якої виступає у вигляді норми права, вважає судовий прецедент Малишев Б.В. При цьому, він доводить, що юридична сила прецеденту залежить від ієрархічного становища як суду, котрий його створив, так і суду, що розглядає схожу справу. [11]

Як формально визначене правило поведінки, котре міститься в рішенні суду, утворене в результаті розгляду останнім відповідної справи чи в результаті узагальнення судової практики, спрямоване на усунення прогалин у законодавстві та має обов'язків характер при вирішенні судами інших аналогічних справ, а також для правозастосування іншими суб'єктами, визначає зміст категорії судового прецеденту А. А. Марченко. [13]

Враховуючи багатоманітність наукових поглядів на судовий прецедент, як правову категорію зазначимо, що чіткість та однозначність визначення, з одного боку, не можна визначити як найголовнішу проблему в сфері запровадження прецедентного права в Україні. Однак, з іншого боку, стало визначення та розуміння змісту є

передумовою єдності та побудови цілісної концепції.

Видатні вітчизняні науковці-правники В. Курило та П. Панталієнко підкреслюють, що судовий прецедент за своєю суттю виступає гнучкою та своєрідною формою права, головна специфіка якого – підстава виникнення самого прецеденту, адже необхідність у ньому виходить не від законодавця, а виявляється суб'єктами правозастосування (судовими органами). Таким чином, відбувається підвищення актуальності прецедентного права та прецедентного регулювання. Необхідно звернути увагу, що прецеденти створюються не у всіх справах, що підлягають розгляду, а лише в тих, котрі вимагають такого втручання. Базова підстава створення судового прецеденту – наявність нормативного пробілу, неконкретності, необхідність тлумачення наявних норм. [8]

Всі судові прецеденти, не залежно від того, що саме розуміється під даною категорією, наприклад, рішення суду або акт правозастосування, об'єднані між собою сукупністю спільних ознак. Наведений нами у таблиці 2 перелік ознак судового прецеденту не носить вичерпного характеру. Однак вважаємо даний перелік найбільш вдало підходить до визначення базових рис і ознак судового прецеденту, що дає змогу сформулювати незалежну від будь-яких особливостей, в тому числі національних, загальну модель прецеденту.[9,12]

Ознаки судового прецеденту
1.Формально обов'язкове волевиявлення суду, до повноважень якого віднесено здійснення нормотворення;
2.Має обов'язків характер для застосування всіма судовими органами країни та іншими державними органами і посадовими особами;
3.Виникає за наявності прогалин законодавства;
4.Забезпечується державою;
5.Поширює дію лише на суб'єктів та відносини в аналогічних справах;
6.Виноситься під час розгляду конкретної справи;
7.Містить у своєму змісті правову норму та як результат судові органи взмозі посилатися на нього під час прийняття в майбутньому рішень;
8.Наявність відповідної юридичної процедури оформлення;
9.Підлягає офіційному оприлюдненню та опублікуванню у визначених джерелах, зокрема спеціальних збірниках.

Таблиця 2. Ознаки судового прецеденту
Джерело: складено автором.

Вивчаючи судовий прецедент, його місце в правовій системі України та можливість запровадження його як офіційного джерела права, вважаємо за необхідне звернутися до витоків даної доктрини, котрі заклали базис становлення та функціонування прецедентного права в світі. Прецедент у класичному англійському розумінні має чітко встановлене та усталене правило. Фактично воно має такий вигляд:

1) рішення, котрі були винесені Палатою лордів являють собою обов'язкові прецеденти для всіх інших судових органів. Такий обов'язків характер розповсюджується і на саму Палату лордів;

2) рішення, котрі були прийняті Апеляційним судом мають обов'язків характер для всіх судів, окрім Палати лордів;

3) рішення, котрі були прийняті Високим судом є обов'язковими для нижчих судів, при цьому не мають імперативно обов'язкового характеру, мають переконуюче значення та традиційно використовуються як припис та вказівка різним відділенням Високого суду та Суду Корони.[12]

У відповідності до класичної англійської доктрини судовий прецедент та судові рішення не можна ототожнювати, а за структурою та змістом вони взагалі різняться. Традиційно судові рішення вміщують:

- установча частина – викладені факти справи, прямі та непрямі докази;

- мотивувальна частина – в її основі перебуває зазначення правових принципів та положень, котрі можуть бути застосовані до конкретних правових проблем, котрі виникають у ході розгляду справи.

- висновок – фактично являє собою рішення по справі, котре виносить судовим органом на підставі вище зазначених законодавчих положень та норм права. Висновок виступає найбільш важливою частиною всього рішення, адже в його змісті остаточно встановлені права та обов'язки кожної із сторін спору.[12]

У зв'язку з вище викладеним, можна зробити висновок, що найбільш важливою частиною судового рішення, з точки зору класичної англійської доктрини прецеденту, виступає мотивувальна частина рішення, котра власне і є таким судовим прецедентом – «ratio decidendi».

За твердженням Р. Уолкера, «ratio decidendi» може бути визначене як застосування до правових питань, що виникають у зв'язку з встановленими судом фактами, правоположеннями, на якому ґрунтується рішення. [16] Як і судові рішення, судовий прецедент також має власну структуру, котра відобразилась в сукупності і взаємодії наступних елементів:

- обґрунтування, чому саме така норма права (принцип або засада) застосований у справі щодо відповідних фактів;

- внутрішнє правило цього обґрунтування;

- норма права (принцип або засада), що призводить до певного результату. [16]

Вважаємо за можливе погодитися з позицією англійського дослідника Р. Кроса, котрий зазначає, що не все, що стверджує суддя в ході обговорення свого рішення, буде прецедентом ще й тому, що з числа сформульованих ним правових положень тільки ті, які він вважає необхідними безпосередньо для свого рішення, утворюють ratio decidendi, а інше, таким чином, буде obiterdictum (попутно сказаним). Коли, відповідно до англійської доктрини staredecisis (вертикальна дія прецеденту), суддя зобов'язаний наслідувати прецедент, він застосовує ratiodecidendi цього прецеденту, навіть якщо він повністю не згоден з ним». [7]

Obiterdictum, як невідіємна частина рішення, також приймається до уваги, однак не має того імперативного характеру, який має судовий прецедент. Головна його мета застосування – допомога суддям при розгляді подібних справ у майбутньому. Однак, А. А. Марченко вказує, що у випадку якщо ratiodecidendi якого-небудь рішення, котре було прийнято раніше є хоча б просто переконуючим прецедентом, суддя повинен приймати його до уваги у справі, яку він буде розглядати пізніше, лише в тому разі, коли останній не знайде правових підстав діяти інакше. У таких випадках ratiodecidendi становить прецедент, і відмінність між переконуючим прецедентом і obiterdictum майже збігається з відмінностями між обов'язковим і переконуючим прецедентом.[12]

Досліджуючи теоретичні основи судового прецеденту ми погоджуємося з поглядами таких вчених як А. В. Ціхоцький, Г. Ф. Шершеневич, С. М. Лепетюк, С. В. Сипулін, А. А. Марченко щодо узагальненої класифікації судового прецеденту, котра була нами зроблена на підставі результатів їх наукових досліджень.[10,12,15,19,21] Так, судовий прецедент потрібно класифікувати в залежності від галузі права, правового змісту та юридичної сили. Види судового прецеденту та їх класифікація зазначені в таблиці 3.

№ п/п	Критерії класифікації	Різновид судового прецеденту
1.	залежно від галузі права	конституційний
		цивільний
		кримінальний
		адміністративний
		цивільно-правовий тощо

2.	залежно від правового змісту	прецедент з правовою нормою
		прецедент тлумачення
		прецедент роз'яснення
3.	залежно від юридичної сили	обов'язкові
		переконуючі
		відкинуті
4.	залежно від ступеню обов'язковості	обов'язкові
		необов'язкові

Таблиця 3. Види судового прецеденту
Джерело: складено автором.

Однак визначення лише цих критеріїв класифікації та видів судового прецеденту не є однозначним для правової науки. Так, Г. В. Демченко, залежно від правового змісту виокремлює два види прецедентів: креаторні та прецеденти тлумачення. Креаторними дослідник визначає прецеденти, котрі створюють нову норму права або скасовуючи чи змінюють нині існуючу. Саме такий вид прецедентів допомагає усунути законодавчі прогалини. Вона доводить, що до даного виду судових прецедентів відносяться креаторні прецеденти, які доповнюють право, та прецеденти, що скасовують право.[5] Натомість С. В. Лозовська до креаторних прецедентів відносить нормозмінюючі та правовстановлюючі.[6]

А. Б. Венгеров також доводить існування окремого виду судового прецеденту - прецеденту тлумачення, який на його думку покликаний пояснювати та конкретизувати зміст чинних правових положень. Даний термін був ним вперше застосований до рішень касаційних і апеляційних судів по конкретній справі, в змісті яких міститься розуміння закону для всіх нижчестоящих судових органів. [3] Окремі дослідники послідовники цієї теорії виділяють навіть підвиди прецедентів тлумачення.

Знову ж таки, залежно від правового змісту Л. А. Луць пропонує виділити такі види судового прецеденту як нормативно-правовий, право тлумачний та правозастосовний. [9]

Залежно від ступеню обов'язковості правова наука поділяє судові прецеденти на обов'язкові та необов'язкові. Класична англійська доктрина визначає обов'язковим той судовий прецедент, якому судді мають слідувати незалежно від того, схвалюють вони його чи ні. Даний вид прецеденту виключає будь-який судовий розсуд в майбутньому.[23] Ю. Ю. Попов та Б. І. Квятковська під необов'язковими розуміють прецедент, який з огляду на авторитетність суду, який його прийняв,

має змогу істотного впливу на практику інших судів, хоч і не виступає обов'язковим для них.[6,14]

В сучасній правовій науці можна зустріти й інші класифікації видів судового прецеденту. Так, С. В. Шевчук доводить можливість поділу судових прецедентів на фактичні та формально-фактичні, такі, що можуть підтверджувати конкретну тенденцію, та ілюстративні.[18] Або ж за доктринальною ознакою Б. І. Квятковська пропонує виділити прецеденти загального права (забезпечуються дією доктрини *stare decisis*), прецеденти континентального права (забезпечуються дією доктрини *jurisprudence constante*) та прецеденти міжнародних юрисдикцій. [6]

Враховуючи все вище викладене, вважаємо, що з метою утворення та становлення прогресивних тенденцій у законодавстві України, з урахуванням її євроінтеграційного характеру розвитку, проблематика визначення місця судового прецеденту у вітчизняній правовій системі набуває все більшої актуальності та потребує комплексного вивчення й аналізу. Сьогодні, враховуючи глобальні інтеграційні процеси, які відбуваються у світі, ми спостерігаємо зближення двох основних правових систем. Так, для країн континентального права все більшої популярності набувають судові рішення, котрі покладаються в основу уточнення та тлумачення положень законодавства, а для країн загального права - стає актуальним законодавчий шлях розвитку права. Тому в умовах євроінтеграції, для вітчизняної правової системи застосування судового прецеденту як джерела права не є неможливим, а дослідження цієї проблеми є актуальним для вітчизняної юридичної науки.

З урахуванням проведеного нами дослідження теоретичних основ судового прецеденту та визначених при цьому його характеристик, вважаємо за можливе запропонувати авторське визначення поняття судового прецеденту. Так, судовий прецедент – це оприлюднене у визначеному законом порядку рішення суду, до компетенції якого відноситься його ухвалення, що набрало законної сили та носить обов'язковий для виконання або рекомендаційний характер щодо його застосування іншими судами в ході здійснення правосуддя при вирішенні аналогічного правового питання у подібних правовідносинах. Фактично судовий прецедент покликаний встановити своєрідне правило поведінки, яке має враховуватися в теперішній момент часу та розглядатись і застосовуватись як зразок у майбутньому, а його сутність складає, як стверджує А. А. Марченко, надання нормативного характеру акту суду.[12].

Література :

1. Анакіна Т.М. Судовий прецедент у праві Європейського Союзу: філософсько-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11. Харків, 2008. 21 с.
2. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. 2-ге вид. переробл. і допов. Київ: Видавництво «Юридична думка», 2012. 1020 с.
3. Венгеров А.Б. О прецеденте толкования правовой нормы. Учёные записки ВНИИСЗ. – М., 1966. – Вып. 6. – С. 3 – 19.
4. Гураленко Н.А. Судовий прецедент в системі джерел права: філософсько-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.12. – Львів, 2009. 21 с.
5. Демченко Г. В. Судебный прецедент. Варшава: Типография Варшавского Учебного округа, 1903. – 244 с.
6. Квятковська Б.І. Судовий прецедент: деякі теоретичні аспекти. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2013. Випуск 21. Частина 2. Том 1. С.52-56.
7. Кросс Р. Прецедент в английском праве. Перевод с английского. М.: Юрид. лит., 1985. 238с.
8. Курило В., Панталієнко П. Судовий прецедент у правовій системі України: окремі аспекти практики реалізації. *VisegradJournalonHumanRights*. 2016. №5/1. С. 100-105.
9. ЛуцьЛ.А.Перспективи становлення судового прецеденту як джерела права України. Вісник центру суддівських студій. – № 6. – 2006. – С. 9 – 15
10. Лепетюк С. Співвідношення преюдиції та прецеденту / Степан Лепетюк // Вісник прокуратури. – 2010. – № 11 (112). – С. 95 – 98.
11. Малишев Б.В. Судовий прецедент у правовій системі Англії (теоретико-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Київ, 2002. 19 с.
12. Марченко А.А. Судовий прецедент у правовій системі України (1991-2010 рр.), дисертація на здобуття наук. ступ. к.ю.н., спеціальність 12.00.01. Київ, 2015.
- 13.Марченко А.А. Поняття судового прецеденту та його місце у правовій системі України / А.А. Марченко // Митна справа – № 5 Ч. 2 Кн. 1. – 2013. – С. 26 – 32
14. Попов Ю. Ю. Прецедентне право у контексті загальнообов'язковості судових рішень та українські перспективи. Форум права. 2010. № 3. С. 351-363.
15. Сипулин С.В. Судебный прецедент как источник права: дисс. ... кандидата юридических наук: 12.00.01. / С.В. Сипулин. – Краснодар, 2008. –188 с.
16. Уолкер Р. Английская правовая система; пер. с англ. Москва: «Юридическая литература», 1980. – 252 с.
17. Шевчук С.В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01. Харків, 2008. 39 с.
18. Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. К.: Реферат, 2007. 640 с.
19. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права. Учебное пособие (по изданию 1910 – 1912 гг.) / Г.Ф. Шершеневич. – М.: Юрист, 1995. – 805 с.
20. Хропанюк В.Н. Теория государства и права: Учебное пособие для высших учебных заведений / Под ред. профессора В.Г. Стрекозова – «Дабахов, Ткачѳв Димов», 1995. – 384 с.
21. Цихоцкий А.В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам. – Новосибирск: Наука: Сиб. предприятие, 1997. – 391 с
22. Янчук А. Перспективи узгодження кодексів України. Юридична практика. 2004. № 14(328). С. 13-17.
23. Salmond, John W. Jurisprudence or the Theory of the Law / London, Stevens and Haynes, Bell Yard, Temple Bar, 1902. – 673 pages
24. West's Encyclopedia of American Law / Jeffrey Lehman, editor, Shirelle Phelps, editor. 2nd Edition. Thomson Gale. 2005. 6727 pages..